

DUMITRU-MIRCEA BUDA

"Petru Maior" University of Târgu-Mureș

ILIE CONSTANTIN OR ABOUT THE TEMPTATION OF CREATIVE EXEGESIS

Abstract: The author argues that the certain intuition of esthetic value is the most relevant feature of Ilie Constantin's essays, doubled by his diligence and devotion for the cause of literature and poetry. The article also suggests that the cultural perspectives opened by Constantin may well be exploited through Cornel Ungureanu's concept of literary geography.

Keywords: Ilie Constantin, Criticism, Essays, Poetic Concepts, Literary Reviews.

O discuție despre eseistica și scrisul exegetic al lui Ilie Constantin ar putea începe printr-o scurtă reflecție asupra modului în care e receptată istoria literaturii române contemporane. Credem că persistă, încă, necesitatea unei reevaluări a literaturii române postbelice de pe poziții cu adevărat dezideologizate. Perspectiva dominantă a fost – până de curând – cea polemic-estetică, combativ-antidogmatică a criticilor generației 60, edificând ceea ce azi reprezintă canonul literar contemporan – după ce asupra sa au operat ajustări și recalibrări inclusiv scriitorii optzeciști (ultimii care au dus o bătălie canonică de anvergură). Paradoxal, performând o critică militant-anti-ideologică (antitotalitară) – criticii-reper ai generației 60 au provocat o absolutizare a criteriului estetic (fapt fatal și explicabil prin însăși condiția și misiunea asumată a scrisului lor); la fel cum cei din diaspora au supralicitat un fel de fundamentalism etic (subsecvent, în cazul Monicăi Lovinescu și al lui V. Ierunca, de pildă, militantismului lor anticomunist). Au rezultat două canoane, uneori fericit coincidente în repere, adeseori conflictuale – unul estetic, interior literaturii române din comunism, construit și impus, în proporție covârșitoare, de un critic oracular ca N. Manolescu sub deviza, arhicunoscută și comentată – canonul se face, nu se discută, respectiv unul etic, exterior (fiindcă generat din afara culturii române, de pe poziții de veghe alertă), pe care l-au girat M. Lovinescu și V. Ierunca, sub o deviză (nu mai puțin belicoasă): "mâna care semnează delatțiuni nu poate crea capodopere". Ciocnirile / contopirile lor au fost manifeste (chiar la modul exploziv) mai ales în primul deceniu postdecembrist, estompându-se, apoi, cu timpul. Oficializarea canonului estetic s-a suprapus, practic, recuperării canonului etic al exilului redescoperit.

Fapt e, însă, că excesele – pe ambele axe – produc deopotrivă efecte maligne. Atât supradoza de criteriu estetic, cât și cea de etică a literarului, sfârșesc în compromiterea principiilor antidogmatice ale celor două canoane, care devin, paradoxal, ideologizante, dogmatice ele însele. Dacă ajunge să fie absolutizată obsesiv, orice contra-ideologie devine, până la urmă, , ideologie ea însăși. De altfel, în jurul anului 2000, când optzeciștii încercau să impună propria versiune de canon literar (iar discuția despre canon se suprapunea consacării canonice a postmodernismului) – era vizibilă o vocație interesantă a discursului nostru cultural: apetența pentru o polemică și dezbatere publică, de unde și numeroasele accepțiuni asupra optzecismului însuși și caracterul compozit al acestuia. Raportul etic-estetic nu e, însă, cu adevărat elucidat, deși există numeroase proiecte editoriale valoroase (dintre cele mai explicit problematizante aș aminti inițiativele din cărțile Nicoletei Sălcudeanu și dintr-o ancheta coordonată de aceasta în *Vatra*). Abia criticii afirmați după 2000 încep să detensioneze acest binom conflictual (despre M. Lovinescu, de pildă, apar sugestii privind necesitatea unei relativizări benefice recuperării).

Excesele direcției estetic-antidogmatice sunt, probabil, la originea mefienței cu care sunt privite la noi, până azi, studiile culturale (de gen, rasă, clasă, politice etc.) taxate chiar și de cei mai deschiși critici optzeciști drept inadecvate exegezei textuale fiindcă uzurpă hegemonia criteriului estetic. E drept că ele însele nu sunt decât avatare ale noilor ideologii dominante ale postmodernismului, dar vehemența respingerii lor rămâne problematică. De fapt, critica radical estetică despre care vorbesc e la fel de intolerantă și cu intruziunile venite din interior, din propria tabără, mai ales atunci când e vorba despre tentații incluzive în canon, de lărgirea acestuia sau relativizarea, în grad oricât de redus, a criteriilor lui.

Ne lipsește, cred, o receptare alternativă prin care literatura șaizecistă, de pildă, să fie revelată în mecanica internă, în alchimia sa intimă; se vorbește despre ea în termenii – impuși de marii critici șaizeciști – unei restaurări a legăturii cu modernismul interbelic (care înglobează însă și avangardele, respectiv mișcările tradiționaliste) dar opțiunile electivale ale poezilor / prozatorilor / criticilor tineri ai acelor ani sunt explicate prin contextul politic (dezghețul cultural), ca gesturi asumate-ideologice, ca și când sensibilitățile lor, cu toată gama lor de diferențe specifice, ar fi produsele unui program contraideologic (proestetic). Or, mă întreb, atunci a doua modernitate românească e și ea perceptibilă doar sub aspect ideologic, ca efect (sau contraefect) al interdicțiilor / deschiderilor permise de către politicul comunist totalitar?

Avem, azi, încă funcțională, grila de referință prin care îi percepeau pe șaizeciști criticii din propria lor generație, critici fără îndoială fundamentali pentru salvarea literaturii române din retardul dogmatic proletcultist și apoi realist-socialist. Puțini dintre criticii din eșantionul cel mai reprezentativ al acestei perioade sunt, pe de altă, parte, și autori publicați de poezie, proză sau teatru, reabilitarea arhetipului criticului-creator, a criticului care e și poet/prozator/dramaturg începând o dată cu Echinoxul clujean. Deși, firește, și alți cvasi-congeneri ai lui Manolescu, Simion sau Martin continuă să se manifeste deopotrivă în critică și în poezie, de pildă, Gheorghe Grigurcu și Ion Pop fiind printre numele cele mai prestigioase (deși ar merita discutată problema centralității / marginalității lor față de criticii-profesioniști, în sens de non-scriitori de literatură...).

Mult mai numeroși sunt poezii-critici ai generației optzeci (proveniți nu doar de la Echinox ci și din cenaclurile criticilor șaizeciști de autoritate), deși se află, și printre ei, suficienți care tematizează chiar necesitatea ratării în poezie (și a conștientizării ratării) – ca preambul necesar inițierii în critică. Interesant e că resurecția modelului unui intelectual umanist ce exersează cu egală vocație creația literară și, să spunem, critica creatoare, e simultană, în optzecism, specializării criticii – tot acum apar, chiar dacă doar pe anumite segmente de timp, criticii de poezie, de roman, de proză scurtă etc. În orice caz, încrederea în viabilitatea dublei vocații a scriitorului-critic crește vizibil și productiv în optzecism și în anii 90 (cazuri reprezentative sunt Al. Mușina, Gheorghe Crăciun, Caius Dobrescu, A. Bodi, ș.a., dar și lunedìștii, care au tot mai pregnante manifestări teoretice, de la simple proclamări de programe literare la eseuri de anvergură – M. Cărtărescu). Firește, dimensiunea teoretică a creației crește, în cazul lor, în complementaritatea alurii savant-livrești a textului lor literar.

Or, dacă în investigarea ultimelor două decenii de literatură română e evident că prețuim viziunile din interior ale scriitorilor care scriu despre literatură, fiind tot mai apreciați ca esești (creându-se uneori chiar o concurență între palierele scrisului lor), de ce nu ar fi benefică și revizitarea eseisticii/criticii literare a scriitorilor postbelici de tipul lui Ilie Constantin, afirmat cu vigoare ca poet încă de la debut și minimalizat, ca să folosească un eufemism, în ipostaza sa de eseist. O atare deschidere spre foiletonistica și eseistica (ținute, din motive variate, de la reprezentativitate la complicații ale destinului, în umbra creației literare) unui scriitor nu poate fi decât benefică în vremuri când se mizează tot mai puternic pe cercetătorul literar, disociat, așa zice abuziv, de eseist sau de criticul literar activ (cronicar), iar

câmpul de investigație al acestuia e în mod obligat lărgit sau forțat să se focalizeze pe detalii inedite ale istoriei literare.

Firește că există o imediată obiecție posibilă: aceea că percepția unui fenomen cultural din interior, din postura participantului, e fatalmente limitată, superficială, subiectivă. E adevărat: îi lipsește distanța necesară, detașarea, altitudinea, un anume grad de obiectivitate dar, în același timp unei astfel de perspective, de *insight*, îi aparține privilegiul accesului la interioritatea unei lumi revolute căreia lumea literară investigată îi aparținea. Funcția fundamentală a unui poet-exeget, tentat de critică drept formă de creație empatică mai curând decât exercițiu axiologic / canonic, e aceea de martor implicat – o funcție, e drept, depreciată azi, probabil din pricina inabilității de a ne cuceri propria obiectivitate îngăduitoare, non-pasională, față de trecutul cultural. Nu credibilitatea, ci autenticitatea e atutul forte al unei asemenea vederi din interior, ea revelând, în plus, relația EU-ALTERITATE și desenând graficele filiațiilor și parteneriatelor conceptuale din cadrul unei epoci creatoare.

E evident că investigarea eseurilor despre poeți și critici din primele volume românești ale lui Ilie Constantin, împreună cu volumele similare ale altor șaizeciști, poate servi conceptualizării coerente a poeziei modernității românești postbelice (aparte de raportarea ei clișeică la contextul politic comunist, la cenzură, pacturi autor-cititor ș.a.). După cum la fel de explicită e vocația autoreflexivă a acestor texte. Nu doar prin logica empatetică a exegezei pe care o profesează, dar și prin angajamentele cât se poate de explicite ale reflecțiilor sale eseistice asupra textului literar, Ilie Constantin propune, în fond, ca orice scriitor intrat în dialog cu alteritatea, o versiune subiectivă de interpretare a propriului scris și destin creator. De altfel, în demersul său integrator de istorie a poeziei românești, autorul se include și pe sine, procedând oarecum călinescian și oferindu-se prin oglinzile vocilor critice care s-au exprimat asupra propriei creații. De altfel, există o anume undă călinesciană care poate fi problematizată de la nivel stilistic la proceduri și instrumente critice în cazul lui Ilie Constantin.

Studiul de caz asupra lui Ilie Constantin e cu atât mai relevant pentru tema redefinirii unor căi de acces spre poezia și literatura noastră din comunism cu cât propria lui receptare e cumva paradoxală și atipică. În timpul facultății (2000-2004), numele său era, pentru mine, aproape necunoscut – apărea doar ca o referință în cursul de literatură română contemporană, la scriitorii din exil, pomenindu-se volumele lui publicate de la debut până la stabilirea în Franța. Receptarea lui I. C. e atipică, poate, și pentru că destinul său e atipic – în primul rând prin discreția asumată de autor. Chiar decizia exilului surprinde – mai ales că nu e precedată de o atitudine disidentă în țară și nici nu e urmată de o poziție explicit protestatară, anticomunistă, în Franța. I. C. tematizează în exil idei pur literare (transplantul într-o limbă și cultură străină e cea mai elocventă dintre acestea), ca într-o izolare protectoare de agresiunea istoriei. E ca și cum duce, în Franța, o existență analogă unui intelectual din țară, a cărui subversivitate, în grade diferite, se retrage în anii optzeci în casa devenită un soi de bibliotecă-fort, spațiu de reclusiune și rezistență totodată. Mutatis mutandis, I. C. se cufundă în realitatea nouă a culturii franceze ca într-un utopic tărâm ocrotitor, ca într-o stază. Desigur, e doar o aparență, pentru că de fapt scriitorul trece printr-o complexă metamorfoză, translatându-și creativitatea poetică, sensibilitatea, imaginarul, în limba franceză.

Există însă un revers imediat al acestei retrageri din spațiul public al culturii române: pentru că nu mai e o prezență manifestă, încetează, practic, să mai existe ca referință activă și, chiar și după 1990, frenezia recuperărilor exilului nu se exercită asupra lui – așa zice că nu atrage nici simpatia, nici mitizarea – pentru că afectivitatea receptării postcomuniste nu se poate atașa de structura sa creatoare. E perfect îndreptățit Eugen Negrici să îl declare “supus criogeniei și izolării în adâncuri”, de unde reappare, în 93, poet de limbă franceză și doctor în filologie, provocând mirare dar netrezind nici un interes. Numai că apariția, continuă Negrici, e cu totul specială, întrucât poetul e și acum “cu spiritul și idealul estetic al tinereții lui, cu

pasiunea pentru artă, cu optimismul și lumina anilor 60 intacte – în timp ce noi am îmbătrânit, iar din scrisul lui (de acum, n. m., D.B.) se poate deduce idealul estetic al generației sale”. Iar aceasta reprezintă, în fond, o mare șansă pentru o cultură – care își regăsește, cum spune Negrici, un zeu tânăr al poeziei generației 60.

Aș risca să extind entuziasmul lui Eugen Negrici pentru revenirea poetului-tânăr (asemenea eroului din *Tinerete fără bătrânețe...*) și asupra criticului și eseistului-tânăr care este, în primele lui volume românești și în volumele de critică publicate după revoluție în România, I. C. Nu există, de fapt, o discontinuitate între exegeza pe care o întrerupe în 1973 I. C. și cea pe care o reia, de unde o lăsase, după 1990. Redescoperirea criticului înseamnă, în cea mai valoroasă dimensiune, o revelare a viziunii lui din interior asupra epocii, a colegilor de generație, modelelor și temelor de reflecție, surselor de inspirație și nu în ultimul rând a atmosferei tot mai greu comprehensibile astăzi în afara deducțiilor din viziunea tributar-ideologică a epocii.

Cel puțin două provocări trebuie aici înfruntate: în primul rând, suspiciunea că textele exegetice ale autorului ar putea fi date, provenită din relația controversată a postmodernismului prost-înțeles cu bibliografiile – singura care merită cu adevărat consultată ar fi ultima referință bibliografică asupra unui fenomen, care oricum s-ar presupune că înglobează și devansează deopotrivă pe toate cele anterioare. În al doilea rând, prejudecata – încă funcțională – conform căreia un critic ce scrie poezie nu poate fi performant cu egală măsură în ambele sale ipostaze. Iar I. C. a izbutit să fie, deja, tratat cu ambele prejudecăți, uneori meritat, alteori – de cele mai multe ori – abuziv. Am citit, printre altele, o cronică în care, descoperit de junul recenzent într-un anticariat și atrăgându-l prin titlul comunist (*Lecturi împreună*), volumul din 1998 e pur și simplu desființat pentru că ar fi învechit în metodă, didactic, rudimentar, etc, deși propria metodă a recenzentului e improvizată și cartea nu pare a fi citită nici baremi în diagonală. Or, măcar în articolele reluate, pe segmente, despre M. Ivănescu, Doinaș, M. Sorescu, C. Buzea, exegeza din proximitatea epocii a lui I. C. e notabilă prin empatie, preocuparea pentru revelarea ineditului, analiza pliată pe text sau intuiție. Încă mai incitant e studiul, remarcat și de G. Dimisianu, consacrat lui Heliade-Rădulescu, dovedind disponibilitate și abilitatea de adecvare pe spații largi ale istoriei poeziei. Firește, e bine că recenzentul postmodern n-a fost prevenit de originea mai veche cu 20 de ani a majorității studiilor din volum – altminteri cine-știe cât de agravat ar fi fost diagnosticul.

Despre a doua prejudecată, aceea privind natura creatoare duală a poetului-critic, vorbește îndeajuns de obsesiv – în absolut fiecare cronică despre eseistica lui I. C. – Gheorghe Grigurcu, reușind să pledeze copleșitor (inclusiv pentru cărțile propriu-zise despre care scrie) în cauza castei din care, în fond, face parte el însuși. Pe urmele lui Pompiliu Constantinescu, poetul-critic ar fi, crede Grigurcu, în avangarda criticii, în vreme ce ariergarda ar forma-o istoricii literari. Cred că ambele prejudecăți și, implicit, efectele lor, trebuie depășite. Chiar dacă pot părea datate, fragmentele de exegeză din care sunt alcătuite foiletoanele din anii 60-70 ale autorului merită asimilate pentru că sunt versiuni autentice, asumate-subiective, din interior, ale unui context istoric ideologizat excesiv și deschis, implicit, unghiuri inedite asupra postbelicului. În plus, azi nu mai e actuală justificarea canonului cu mijloacele și în maniera exclusivist estetizantă a criticii anilor 60. Cred că începem să ne putem permite o relaxare a perspectivelor, percepția detensionată, incluzivă și tolerantă, a unei geografii largi a literaturii, nu doar a literaturii axiologizate pe liste canonice (uneori, scriitorii de raftul II și III au ei înșiși potențial de a revela detalii importante despre o epocă). Canonul estetic necesită în anii 60 declanșarea principială a mecanismului prin care valorile sunt recunoscute și integrate, iar el poate continua să funcționeze nestingherit în compania unor perspective mai puțin radicale estetic. E de studiat ce anume s-a petrecut după 2000 în cultura americană, după apariția Canonului Occidental al lui Bloom. Au reușit curentele extra-estetice fost-marginale, ajunse la centrul disputei culturale, să destructureze canonul? Sau, dimpotrivă, cum sugerează

V. Nemoianu, esteticul are abilitatea de a se organiza în oaze de stabilitate, indiferent de fluctuațiile browniene ale postmodernității, osatura canonului fiind mereu reconstituibilă...

Metabolismul culturii române postbelice – e uneori mai lesne de analizat din colecții de articole sistematizate ca cele din volumele lui I. C., decât din selecții ierarhizante, mizând pe eșantioanele de top, pe elite. Desigur că, după zeci de ani în care asaltul non-valorilor, a veleitarismului, susținut de politic, a trebuit combătut de pe poziții estetice, pudoarea și simpatia indulgentă a criticii lui I. C. contrariază. Dar literatura are deopotrivă nivele de vârf, piramidale, nivele intermediare și nivele de bază. Iar vocația de a intui și afirma valorile de primă mână trebuie dublată de investigarea palielor inferioare, o muncă fără îndoială solicitantă și anevoioasă, deși trecută în umbră. Ilie Constantin secondează, practic, vocația sa de poet cu eleganța rafinată și justă a exegezei sale simpatetice, purtată mereu în registrul unei perfecte civilități care ar putea părea, unor, venită din cu totul altă lume. Un articol vorbește, de pildă, despre “amatorismul stimabil” al unui poet ocazional (marinar de cursă lungă) – Traian Jacotă, inventariind cu un fel de bonomie generoasă reușitele stilistice ale amatorului într-ale lirismului, în contextul inaugurării editurii Litera ca editură a autorului, dedicată deci cărților concepute și plătite în regie proprie. Aceeași Litera care peste un deceniu va deveni supapa prin care va apărea Cinci-ul optzecist.

Intuiția sigură a valorii (și a anvergurii acesteia) e unul dintre atuurile criticii lui I. C., cu nimic incompatibilă dispoziției indulgente și respectuos-elevate a abordărilor sale. Ea e dublată însă de diligența și devoțiunea pentru cauza literaturii și a poeziei în general, care fac posibile amplele incursiuni descriptive în mai toate nivelele producției editoriale. Istoria culturală a lui I. C. ar putea foarte bine fi valorificată, de pildă, într-o perspectivă ca aceea a geografiei literare propusă de Cornel Ungureanu și grupul său de intelectuali de la Colegiul Noua Europă.

Referințe critice:

Eugen Negrici, ”Supus criogeniei și izolării în adâncuri” în *România literară*, nr. 15/2008
Gheorghe Grigurcu, ”Critica lui Ilie Constantin (I/II)”, în *România literară*, nr. 35-26/1999